

**Przegląd badań porównawczych
nad literaturami słowiańskimi w Rumunii***

Constantin Geambașu

Literatura porównawcza zarysowała się w Rumunii jako samodzielna dyscyplina w drugiej połowie XIX-go wieku, rozwinęła się zaś wraz z założeniem zakładu literatury porównawczej i powszechnej na Uniwersytecie w Bukareszcie oraz rozpoczęciem wydawania czasopisma *Studii de literatură universală*. Założycielem zakładu był T. Vianu, który swoimi studiami i badaniami wywarł duży wpływ na dalszy rozwój tego przedmiotu. W 1967 roku, kierownictwo zakładu przejął Al. Dima, który kontynuował zainicjowane przez swego poprzednika badania. Obie opublikowane przez niego książki (*Conceptul de literatură universală și comparată/ Przedmiot literatury powszechnej i porównawczej*, 1967, i *Principii de literatură comparată/Zasady literatury porównawczej*, 1969, 1972) są próbą dokładnego zarysowania zakresu przedmiotu oraz uściślenia przyszłych kierunków badań, na podstawie bogatej literatury powstałej na obszarze romańskim i niemieckim.

Początkowo badania nad literaturami słowiańskimi w Rumunii ograniczały się do literatury i kultury rosyjskiej. Dopiero po drugiej wojnie światowej, wraz z założeniem zakładu sławistyki w Bukareszcie, w 1949 roku, wyłonili się pierwsi specjaliści w zakresie pozostałych literatur słowiańskich. W innych ośrodkach uniwersyteckich (Iași, Cluj, Timișoara) funkcjonowały zakłady języka i literatury rosyjskiej, a pozostałe języki słowiańskie studiowano w ramach lektoratów.

Pierwsze badania porównawcze zostały zapoczątkowane przez pracowników zakładu rusycystyki i sławistyki. Jako wzór posłużyły rozprawy napisane przez T. Vianu, G. Călinescu, a nieco później, przez Al. Dimę, jak również i prace napisane w języku francuskim (zob. Paul van Tighem lub P. Bachelard) lub niemieckim (szczególnie opracowania dotyczące literackiej stylistyki porównawczej).

Wychodząc z założeń pracy Al. Dimy (*Principii de literatură comparată*), w której wyodrębniono rygorystycznie konkretne kierunki i zagadnienia właściwe dla komparatystyki, profesor Ion C. Chițimia, znany polonista i specjalista w dziedzinie literatury starorumuńskiej i folklorystyki, opublikował pierwsze swoje studia porównawcze. Szczególną wagę przywiązywał do twórczości A. Mickiewicza, analizowanej na tle romantyzmu europejskiego. Po raz pierwszy I.C. Chițimia zwrócił uwagę na wpływ ballad mickiewiczowskich na rumuńskiego pisarza Gheorghe Asachi, w rozprawie opublikowanej w czasopiśmie „Romanoslavica”¹. Wersja rumuńska zachowała zasadnicze wątki oryginału polskiego, wprowadzając jednak realia mołdawskie. Miała ona raczej charakter przeróbki literackiej, dlatego też – tak, jak to często się wydarzało w epoce romantyzmu – G. Asachi nie podał źródła natchnienia. Właśnie metoda

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

porównawcza pozwoliła rumuńskiemu slawiście na ujawnienie podobieństw między tekstem polskim a rumuńskim oraz na wyszczególnienie elementów dodanych przez poetę rumuńskiego. W oparciu na zestawienie *Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego* A. Mickiewicza i *Opiewania Rumunii (Cântarea României)*, I.C. Chițimia doszedł do wniosku, iż prawdziwym autorem tekstu rumuńskiego nie był Al. Russo, lecz historyk Mikołaj Bălcescu. Jako zasadnicze argumenty podał duch mesjanistyczny obu utworów, narzucający podobną strukturę, jaką tylko M. Bălcescu mógł przyswoić tak gruntownie, jako że był bliskim współpracownikiem Mickiewicza w redakcji „Trybuny Ludów” oraz dobrym znawcą jego tekstów, które czytał po francusku². We wszystkich swoich badaniach slawista I.C. Chițimia stosował metodę porównawczą, uwzględniając wątki, tematy, struktury, wpływy, analogie oraz paralele w konkretnych utworach lub w ramach określonych prądów i okresów literackich (zob., na przykład, *Probleme de bază ale literaturii române vechi/ Podstawowe problemy literatury starorumuńskiej*)³. Warto zwrócić uwagę także na przeprowadzoną paralelę pomiędzy wierszem neoromantyka St. Wyspiańskiego, *Nikt nad grobem mi nie płacze*, a *Mai am un singur dor/Ostatnia moja prośba* Michała Eminescu. Jest to konkretny przykład analizy porównawczej, ujawniającej podobny sposób myślenia artystycznego oraz obrazowości w duchu późniejszego romantyzmu. Skrypt *Historia literatury polskiej (XII-XVIII)* obejmuje, obok informacji szczegółowych, ważnych ze względów dydaktycznych, interpretacje oparte częstokroć o szeroki kontekst kulturowo-literacki. Dokonuje tego poprzez nawiązanie do utworów literatury rumuńskiej lub europejskiej. Otwartość profesora I. C. Chițimii na literaturę porównawczą przejawiała się w jego działalności jako promotora, a jego doktoranci wybierali jako temat rozpraw doktorskich zagadnienia dotyczące recepcji literatury w szerokim znaczeniu tego słowa.

W latach 70-tych, daje się zauważyć wyraźną tendencję do badań nad recepcją poszczególnych literatur słowiańskich w różnych okresach historycznych. Obroniono ponad 10 rozpraw doktorskich na ten temat, większość została opublikowana w postaci skryptów uniwersyteckich lub w innych wydawnictwach jako monografie. Rozprawy te dotyczyły szczególnie kontaktów literackich i kulturowych między daną literaturą słowiańską a literaturą rumuńską, na szerokim tle historyczno-kulturowym, w oparciu o badania przeprowadzone w archiwach oraz o periodyki (zob., na przykład, Al. Toader, *Relații literare româno-cehe în secolul al XIX-lea/Stosunki literackie rumuńsko-czeskie w XIX-ym*; I. Petrică, *Confluente culturale româno-polone în a doua jumătate a secolului al XIX-lea /Związki kulturalne rumuńsko-polskie w drugiej połowie XIX-go wieku*; V. Jeglinski, *Relații literare și culturale româno-polone în prima jumătate a secolului al XX-lea/Związki literackie i kulturalne w pierwszej połowie XX-go wieku*; Magdalena Laszlo-Kuțiuk, *Relațiile româno-ucrainene în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea/Kontakty rumuńsko-ukraińskie w XIX-ym wieku i na początku XX-go wieku*; Laura Baz-Fotiade, *Relațiile româno-bulgare în secolul al XIX-lea/Stosunki rumuńsko-bułgarskie w XIX-ym wieku*).

Autorzy tych prac zajmowali się oceną przekładów lub szkiców krytycznych, opublikowanych na łamach czasopism literackich oraz w oddzielnych tomach, motywami, tematami, paralelami i strukturami typologicznymi, wymienionymi w monografii Al. Dimy⁴, służącej jako tematyczny indeks komparatystyczny. Szczególne miejsce zajmuje tu książka polonisty Iona Petrică, zwłaszcza druga część poświęcona wspólnym wątkom występującym w literaturze polskiej i rumuńskiej, dotyczącym takich postaci i wydarzeń jak: Sobieski, Kirdzali, Księżniczka Ruxandra, Despot Voda, Lasy Koźmińskie. Skuteczne posługiwanie się metodą porównawczą zaowocowało w wyodrębnieniu różnych chwytów narracyjnych, użytych w zależności od poglądów ideologicznych pisarzy polskich lub rumuńskich. Zalicza się do tej kategorii także rozprawa doktorska Marii Vârcioroveanu, poświęcona typologii powieści historycznej na podstawie paraleli przeprowadzonej między twórczością H. Sienkiewicza i M. Sadoveanu; autorka analizuje określone struktury narracyjne, chyty i środki obrazowania w celu określenia wyznaczników samego gatunku literackiego, jak również specyfiki pisarstwa obu powieściopisarzy. W dużym stopniu przyczyniły się do rozszerzenia tego typu studiów badania polonisty Stana Veli, który przez długi czas, oprócz badań nad historią literatury polskiej, interesował się najrozmaitszymi zagadnieniami recepcji i komparatystyki. Niedawno opublikowany tom *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi/Literatura polska w Rumunii. Recepția wielkiej literatury*⁵ zawiera wiele informacji i interpretacji krytycznych na temat jakości przekładów i wartości szkiców krytycznych o literaturze polskiej w Rumunii i rumuńskiej w Polsce. Na szczególną uwagę zasługują studia porównawcze *Mihail Sadoveanu i Henryk Sienkiewicz, Reymont i Rebreanu, Reymont i Sadoveanu*, które, oprócz tego, że mają dużą wartość merytoryczną, zachęcają do uprawiania komparatystyki, pozwalającej na ujawnienie podobnych mechanizmów stosowanych w interpretacji świata (rola krajobrazu, funkcje opisu przyrody, struktury mentalnościowe czy obyczajowe itd.)⁶ W ostatnich latach, kierunek ten jest kontynuowany przez autora niniejszego referatu, który zajmuje się powinowactwami pisarzy należących do różnych stref i okresów kulturalnych (zob., na przykład, studia zawarte w tomie *Ipostaze ale intelectualului în opera Mariei Dąbrowska și a lui G. Călinescu/Postać inteligenta w dziele Marii Dąbrowskiej i G. Călinescu; „Patul lui Procust” de Camil Petrescu și „Antihrist” de E. Stanev/ „Prokustowe łożo” Camila Petrescu i „Antychryst” E. Stanewa*)⁷, polegającymi na podobieństwie poglądów dotyczących odbioru i konstrukcji świata artystycznego. Dużym zainteresowaniem nie tylko wśród specjalistów rumuńskich, lecz także słowiańskich, przeważnie ukraińskich, cieszyły się studia porównawcze Magdaleny Laszlo-Kuťiuk (zob. «*Kateryna*» *Şevcenko și «Eda» de Baratynski/ „Kateryna” Szewczenki i „Eda” Baratynskiego; Poemul «Moisei» de I. Franko și poemul dramatic «Moise» de Madach Iura/Poemat “Moisei” I. Franki i poemat dramaticzny “Moise” Madacha Iury; I. Franko i E. Zola; Lesia Ukrainka i G. Hauptmann*)⁸; studia te zawierają liczne oryginalne interpretacje, często odbiegające od poglądów występujących w krytyce ukraińskiej. Perspektywa

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

komparatystyczna, przejawiająca się w następujących książkach (m.in. *Exotica limitrofă/Egzotyka pograniczna*, 1977), doprowadziła do ujawnienia literackich koneksji rumuńsko/ukraińskich, ale przede wszystkim do umieszczenia literatury ukraińskiej w szerszym europejskim i światowym kontekście.

Nie tylko proza była przedmiotem badań porównawczych. W 1965 roku, Olga Zaïcik opublikowała monografię *Pasiunea romantică/Pasja romantyczna*, w której, stosując instrumenty właściwe komparatyście, zarysowuje istotne wyznaczniki twórczości poetyckiej A. Mickiewicza i J. Słowackiego i omawia różnorakie składniki romantycznej poetyki europejskiej. Znaczący wkład do dziedziny komparatystyki slawistycznej wniosła rozprawa doktorska ukrainisty Steliana Gruï (*T. Șevcenco – poet romantic/T. Szvczenko – poeta romantyczny*), mająca na celu uściślenie wyznaczników ideologii romantycznej poety oraz jego fundamentalnej roli w rozwoju ukraińskiej świadomości narodowej⁹. Warto tu wymienić dokonaną przez bohemistę Cornela Barboricã paralelę *I. Krasko - M. Eminescu*, nawiązującą do właściwości środkowo- i południowo-wschodnio-europejskiego romantyzmu. Zresztą ocena zjawisk literackich dokonuje się często na podstawie odwołania się do wielu utworów, a to ułatwia sformułowanie sądów wartościujących i rozszerza możliwości recepcji. Autor nie ogranicza się tylko do paraleli lub powinowactw, ale, w duchu sugestii komparatystów europejskich, interesuje się analizą konkretnych gatunków lub rodzajów literackich (zob. m.in. *Metamorfozele formelor epice în versuri/Metamorfozy wierszowanych form epickich; Corespondențe în universul poeziei slave simboliste/Zbieżności w świecie słowiańskiej poezji symbolizmu*)¹⁰. Warto podkreślić fakt, iż tego rodzaju badania i refleksje stanowiły podstawę wykładu z literatur słowiańskich, jaki profesor C. Barboricã prowadził ponad dziesięć lat na slawistyce w Bukareszcie. Stąd wynikało jego szersze zainteresowanie pozostałymi literaturami słowiańskimi. Zgodnie z tendencją wykazywaną przez slawistów europejskich, dążył do syntezy ogarniającej całą wspólnotę słowiańską, to jednak można było osiągnąć tylko częściowo ze względu na obszerność samych tekstów literackich, jak również materiałów krytycznych¹¹.

W ramach badań komparatystycznych ważne miejsce zajmują opracowania o charakterze monograficznym, poświęcone poszczególnym pisarzom słowiańskim. Choć ich liczba jest nadal ograniczona (zob. m.in. S. Velea, *Reymont; idem, Mickiewicz; idem Sienkiewicz*; C. Barboricã, *Capek*; S. Gruïa, *T. Șevcenko*; C. Geambașu, *Maria Dąbrowska*), to jednak są one przekonującym świadectwem posługiwania się warsztatem współczesnej komparatystyki. Jest to dziedzina domagająca się interpretacji tekstu literackiego w oparciu o krytykę istniejącą w danym kraju słowiańskim, o europejskie opracowania teoretyczne, jak również o nawiązania do krytyki i teorii porównawczej, opracowywanej w Rumunii. Stosowanie tego rodzaju zabiegów daje gwarancję urozmaicenia i rozszerzenia ujęć interpretacyjnych. Inspirowane w dużym stopniu monografiami czy rozprawami dotyczącymi wielkich literatur (angielskiej, francuskiej, niemieckiej, amerykańskiej), studia monograficzne slawistów rumuńskich skorzystały także z założeń teoretycznych szkoły rosyjskiej, czeskiej lub polskiej¹². Wyraźnym

impulsem do badań slawistycznych stały się przekłady prac formalistów rosyjskich, studiów R. Ingardena, V. Tomaszewskiego, J. Mukarżovskiego lub H. Markiewicza, umożliwiające przesunięcie uwagi na immanentne struktury tekstu oraz na jego wartości estetyczne. Pod tym względem jest wymowna monografia *Zasady poetyki* Magadely Laszlo Kułiuk (1983), która świadczy o dobrej znajomości współczesnego instrumentarium komparatysty, co wyraźnie widać w strukturze książki (zob. rozdziały *wyznaczniki intertekstualności, architektonika powieści, gramatyka opowiadania*). Z kolei, wychodząc od klasyfikacji powieści rumuńskiej, zaproponowanej przez rumuńskiego krytyka N. Manolescu, piszący te słowa zbadał "doryckie" i "korynckie" struktury narracyjne u kilku prozaików polskich (zob. *Maria Dąbrowska – scriitoare dorică/Maria Dąbrowska / pisarka dorycka; Structuri narative în romanul Regele celor Două Sicilii de A. Kuśniewicz/ Struktury narracyjne w powieści "Król Obojga Sycylii" A. Kuśniewicza; Viziunea mitică în proza lui B. Schulz, S. Bănulescu și I. Radickov/ Wyobrażenia mityczne w prozie B. Schulza, S. Bănulescu i I. Radickova*)¹³. Ewolucja chwytów narracyjnych stanowiła przedmiot rozprawy doktorskiej Voislavy Stoianovici (*Romanul iugoslav contemporan/Współczesna powieść jugosłowiańska*); temat ten został podjęty także przez młodszego badacza Iona Deaconescu z Uniwersytetu w Craiowie na szerszym tle rumuńsko-europejskim.

Po 1989 roku przed komparatystyką literacką otworzyły się nowe horyzonty. Po zniesieniu cenzury i ułatwieniu wyjazdów do krajów słowiańskich, a w ostatnich latach i do krajów zachodnich, wzrósł dostęp do źródeł informacyjnych w archiwach, bibliotekach i księgarniach. Komparatyści zajmują się literaturą emigracyjną, podejmują tematy uważane do niedawna jako tabu: mity i stereotypy narodowe, tożsamość i obcość, tradycyjność i europejskość, swoi i obcy¹⁴. Nowy kontekst europejski sprzyjać będzie zapewne badaniom komparatystycznym, nabierającym głębszego i bogatszego kształtu i wizerunku na tle inter- i wielokulturowości.

* Niniejszy przegląd nie obejmuje prac komparatystyki dotyczącej literatury rosyjskiej.

1 I.C. Chițimia, *Adam Mickiewicz et l'écrivain roumain G. Asaki*, „Romanoslavica”, I, București, 1958; zob. też I. Petrică, *Confluente culturale româno-polone*, București, 1976, p. 150-156.

2 Zob. I. Chițimia, *A. Mickiewicz, N. Bălcescu, „Vospievane Rumynii”*, „Romanoslavica”, II, București, 1958, p. 133-146.

3 *Idem, Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972; *idem, Literackie studii i szkice rumunistyczno-polonistyczne*, Varşovia, 1983.

4 Obszar badań w interpretacji Aleksandra Dimy obejmował tematy, gatunki i struktury tekstu, bezpośrednie kontakty między literaturami, wpływy i źródła, paralele i cechy odróżniające. Zob. także S. Velea, *Universalități și comparații români contemporani*, București, 1996, p. 45-46.

5 București, 2001.

6 Zob. też S. Velea, *Interferențe literare polono-române*, București 1989.

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

7 w: Maria Dąbrowska. *Proza interbelică*, București 1996; *idem*, *Ipostaze lirice și narative. Incursiuni în literaturile bulgară, polonă și română*, București 1999.

8Zob. Magdalena Laszlo-Kutiuk, *Velyka tradycja*, București 1979.

9Książka ukazała się w wersji ukraińskiej w wydawnictwie Kriterion, Bucuresti 1976.

10 Zob. C. Barborică, *Studii de literatură comparată*, București 1987.

11 *Ibidem*, p. 5-89.

12 Zob. bogatą serię studiów krytyki i teorii literackiej, wydawaną przez wydawnictwo Univers w Bukareszcie w ciągu ponad czterdziestu lat.

13 Zob. C. Geambașu, *Ipostaze lirice și narative*, București 1999.

14 Zob. m.in. D. H. Mazilu, *Noi și ceilalți. Fals tratat de imagologie*, București 1999; C. Geambașu, *Homo polonicus*, în *Scriitori polonezi (secolul XX)*, București 2002.